

AMERİKADA SOSIAL DİALEKTLƏR: AFRO-AMERİKAN VƏ ÇİKANO İNGİLİS DİLİ

Günay Məmmədova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: gunaymemmed24@gmail.com

Xülasə. Məqalədə ingilis dilinin Amerikan variantının sosial dialektləri sayılan Çikano və Afro-Amerikan ingilis dilləri araşdırılmışdır. Amerika cəmiyyətində sosial dialektlərin mövcudluğu və onun bölünmə meyarları həmişə alimlər arasında mübahisəli məsələ olmuşdur. Ümumiyyətlə, burada əsas prinsip “sosial təbəqə” və “milli kimlik” hesab oluna bilər. Milli kimlik əsasında formalaşan dialektə sosiolingvistikada “etnolekt” deyilir. Məqalənin məqsədi adı çəkilən sosial dialektlərin lingvistik xüsusiyyətlərini tədqiq etməkdir.

Açar sözlər: ingilis dili, Afro-Amerikan, Çikano, sosial dialekt.

SOCIAL DIALECTS IN AMERICA: AFRICAN-AMERICAN AND CHICANO ENGLISH

Gunay Mammadova

Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan

Abstract. The article deals with Chicano and Afro-American English, which are considered social dialects of the American variant of the English language. The existence of social dialects in American society and its division criteria have always been a controversial issue among scholars. In general, as the main principle here “social class” and “national identity” maybe considered. A dialect formed on the basis of national identity is called “ethnolect” in sociolinguistics. The aim of the article is to study the linguistic features of the mentioned social dialects.

Keywords: English, Afro-American, Chicano, social dialect.

СОЦИАЛЬНЫЕ ДИАЛЕКТЫ В АМЕРИКЕ: АФРИКАНО-АМЕРИКАНСКИЙ И ЧИКАНО АНГЛИЙСКИЙ

Гюнай Мамедова

*Азербайджанский Университет Языков, Баку,
Азербайджан*

Резюме. В статье рассматриваются чикано и афроамериканский английский, которые считаются социальными диалектами американского варианта английского языка. Существование социальных диалектов в американском обществе и критерии их деления всегда были спорным вопросом среди ученых. В целом главным принципом здесь может считаться «социальный класс» и «национальная идентичность». Дialeкт, сформированный на основе национальной идентичности, в социо-лингвистике называется «этнолектом». Целью статьи является изучение языковых особенностей указанных социальных диалектов.

Ключевые слова: английский, афроамериканский английский, чикано, социальный диалект.

1. Giriş

İngilis dili bu gün dünyada ən geniş yayılmış dillərdəndir. D. Kristal 2000-ci ildə çap olunmuş kitabında ingilis dilinin dünyada ən geniş yayılmış dil olmasına baxmayaraq, danışanlarının sayına görə Çin (mandarin) dilindən sonra ikinci yerdə gəldiyini yazır [1, s.289]. Amma göstərilən bu rəqəm nisbidir, çünki burada məsələnin bir sıra cəhətləri nəzərə alınmayıb.

İngilis dili haqqında danışanda üç cəhətə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır:

1. İngilis dilini birinci dil kimi danışanların sayı. Bu mənada D. Kristalın gətirdiyi rəqəmlə razılaşımaq olar.

2. İngilis dilini ikinci dil kimi danışanların sayı. Burada öz ana dilindən başqa ingilis dilindən ikinci ünsiyyət dili kimi istifadə edənlər nəzərdə tutulur. Bu baxımdan yuxarıdakı saya xeyli əlavələr edilməlidir.

3. Nəhayət, ingilis dilini xüsusi məqsədlər üçün öyrənənlərin sayı. Bütün bunları bir yerə toplasaq, onda ingilis dilinin müasir dünyada global dilə çevrildiyinin şahidi olarıq.

Ancaq bu hamının ingilis dilində danışması və ya bütün dünya ölkələri ingilis dilini əsas ünsiyyət dili kimi qəbul etməsi deməkdirmi? Məsələyə münasibət bildirərkən biz F. Veysəllinin hər bir xalq və ya müstəqil ölkə vətəndaşı üçün beş dilin vacibliyi haqda mövqeyini daha məqsəduyğun hesab edirik. F. Veysəlli ötən əsrin 90-ci illərinin başlanğıcında belə bir tezis irəli sürür – müstəqil Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı üçün ən azı beş dil bilmək vacibdir. Müəllif onları aşağıdakı kimi sıralayır:

1. Dövlət dili. Bizim Respublikada bu, təbii ki, Azərbaycan dilidir. O, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında ayrıca maddə ilə təsbit olunub.

2. “Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 30 sentyabr 2002-ci il tarixli fərmanında yazılır: “1.1. Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan Konstitusiyasının 21-ci maddəsinin I hissəsinə müvafiq olaraq Azərbaycan dilidir. Dövlət dilini bilmək hər bir Azərbaycan Respublikası vətəndaşının borcudur”. Hər bir dövlətdə yerli əhali ilə yanaşı, xeyli miqdarda etnik azlıqlar yaşayır. Onların öz dillərini yaşatmağa hüquqları vardır. Ona görə də onlar dövlət dili ilə bərabər öz dillərində də ünsiyyət qurmaq hüququna malikdirlər.

3. Ünsiyyət dili. Bütün ölkələrdə idarə olunan və idarə olunmayan dilöyrənmələr vardır. Son illərdə Azərbaycan Respublikasında bu, idarə olunan dil kimi, əsasən, ingilis dilidir. Əlbəttə, buraya başqa dilləri, o cümlədən alman, fransız, rus və s. dilləri daxil edə bilərik. Amma ingilis dili, şübhəsiz, bunların içərisində üstünlük təşkil edir.

4. Qonşuların dili. Ərazicə qonşuluqda yaşayan xalqların dilini bilmək ticarət, mədəni və sosial tələblərin ödənilməsi baxımdan çox vacibdir.

5. Nəhayət, araşdırma və ya tədqiqat dili. Bu dil hər hansı bir fərdin elmi fəaliyyətilə bağlıdır. Fərz edək ki, kimsə qonşuların tarixini, etnogenez məsələlərini dərinlən öyrənməyi qarşısına məqsəd qoyub. Öz tədqiqatını əhatəli və sanballı başa vurmaq üçün həmin adam tədqiq etdiyi bu problemə uyğun olaraq mənbə və qaynaqlardan istifadə etmək üçün həmin xalqın dilini öyrənməlidir ki, bunu araşdırma və ya tədqiqat dili adlandırmaq olar [2, s.90]. İngilis dili probleminə bu prizmadan yanaşanda xeyli maraqlı məsələlər ortalığa çıxır.

Mədəniyyət və dil ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Düşünürük ki, dil öyrənmədən mədəniyyəti başa düşmək olmaz. Xüsusi bir dil, adətən, müəyyən bir qrup insanla əlaqələndirilir. Bir kəslə danışdığımız zaman onun mədəniyyəti ilə də qarşılıqlı əlaqədə olur. Bu qrupun dilini öyrənmədən mədəniyyəti başa düşmək olmaz.

Antropoloqlar dil və mədəniyyət arasında əlaqə olduğu qənaətinə gəlirlər. Dili mədəniyyətin bir hissəsi hesab etmək həqiqətən də reallığa daha uyğundur [3, s.145].

2. Amerikada sosial dialektlər

İngilis dilinin Amerikan variantının sosial dialektlərindən biri ABŞ-nın Çikaqo şəhərində danışılan Çikano ingilis dilidir. R. Bayley yazır ki, ingilis dilinin bu dialekti Meksika-Amerikan ingilis dili kimi də tanınır. İngilis dilinin bu variantı xüsusən də Texasdan Kaliforniyaya qədər ABŞ-ın cənub-qərbində, eləcə də Çikaqoda, əsasən, meksikalı amerikalılar (bəzən *Chicanos* kimi tanınır) tərəfindən danışılan Amerika ingilis dilinin dialekti kimi tanınır [4, s.374]. Bir faktı diqqəti çatdırmaq ki, Çikano ingilis dilində danışan bir çox insanlar “Chicano” terminini qəbul etmirlər. Onlar danışdıqları variantın ingilis dili olduğuna inanırlar. Lakin, bununla belə, Çikano ingilis dili dil müxtəlifliyi üçün ən çox istifadə edilən və tanınan termin olaraq qalır. Çikano ingilis dili ilə bağlı bəzi araşdırmalarda “Meksika-Amerikan ingilis dili”, “Latın ingilis dili” və “Meksikan mənşəli ingilis dili” kimi terminlərdən də istifadə edilir [5, s.102].

İspanlar müxtəlif irq mənşəli olduğundan, Çikano ingilis dili Cənub-Qərbdə qeyri-İspan və qeyri-Latın amerikalıların fərq kimi istifadə etdikləri variantdır. F. Karmen Çikano ingilis dilini belə ifadə edir: “Çikano ingilis dili danışanları ingilis dilini mükəmməl bilmirlər və ümumiyyətlə təhsilsizdirlər. Bu dil ideologiyası Çikano amerikalıları və ümumiyyətlə İspanlar haqqında mənfi təsəvvürlərlə əlaqələndirilir” [6, s.6]. S. Anna və digərlərinin yazdıqlarına əsasən, Çikano ingilis dilinin ritmi İspan dilinə bənzər heca arasında prosodiyaya malikdir, hecalar təxminən eyni sayda vurğu ilə təxminən eyni vaxtda işlədilir [7, s.417]. Çikano ingilis dili, həmçinin cümlələrin ortasında və sonunda əsas sözlər üzərində səs tonunun yüksəlməsi, eləcə də tez-tez təsirlənmiş hecaların uzanması ilə müşayiət olunan ilk cümlənin yüksək tonları kimi qeyri-standart ingilis intonasiya nümunələri toplusuna malikdir [7, s.418]. P. Coys isə Çikano ingilis dili barədə belə yazır: “Çikano ingilis dilində müəyyən sözlərə əlavə vurğu lazım olduqda, yüksələn sürüşmələrdən istifadə olunur. Yüksələn tonlar bir cümlədə bir neçə dəfə istifadə edilə bilər. Mürəkkəb isim və feillərdə əsas vurğu ikinci sözdədir. Yüksələn tonlar istənilən vaxt və ya birhecalı və ya çoxhecalı sözlərdə baş verə bilər” [8, s.48].

Çikano ingilis dilində bəzi samitlərin tələffüzü Afrika-Amerikan vernekulyar ingilis dilinə bənzəyir. Məsələn:

1) Çikano ingilis dilində /ð/ səsi /d/ səsi ilə əvəz olunur. *These - dese* kimi, *them - dem* kimi tələffüz olunur.

2) Sözlərin sonunda /-ed/ şəkilçisinin işlədilməməsini görmək olur. Məsələn: *missed-miss* kimi deyilir və yazılır.

3) /z/ səsinin tələffüzü müəyyən sözlərdə /s/ kimi eşidilir: *easy - /isi/* və *was - /was/* kimi.

4) Vurğusuz saitlərə Çikano ingilis dilində daha az rast gəlmək olur və s.

Çikano ingilis dilinin fonologiyası səs, vurğu, intonasiya və prosodiya baxımından ingilis dilinin Amerikan variantından xarakterik olaraq fərqlənir. Əslində bu iki variant o qədər fərqlidir ki, Çikano ingilis dili danışanları geniş ictimaiyyət tərəfindən tez-tez İspan aksenti kimi

də qəbul edilir [7, s.48]. Çikano ingilis dili ən çox Kaliforniya və Cənub-Qərbdə danışılır, baxmayaraq ki, Puerto Riko ingilis dili Nyu Yorkda geniş yayılmış Çikano ingilis dilinə oxşar olaraq son dövrlərdə geniş yayılıb.

Çikano ingilis dilinə son zamanlarda bir çox digər variantların təsiri müşahidə olunur. K. Fought yazır ki, Çikano ingilis dili digər yerli dialektlərlə də təmasın təsirinə məruz qalmışdır [6, s.86]. K. Fought bir qrup Latın icması ilə görüşmüşdür. Onlar afro-amerikalılarla çox əlaqə saxladıklarını inkar etsələr də, sübutlar bunun əksini göstərir. K. Fought Afrika-Amerikan ingilis dilini nəzərdən keçirir və iki dialekt arasında bəzi oxşarlıqlar tapır. Məsələn: hər iki variantda fonoloji oxşarlıqlar görmək mümkündür. [θ] və [ð] səslərinin işlədilməsi hər iki variantda eynidir. Samit birləşmələrinin ixtisarı və son samitlərin düşməsi də adi haldır. Afrika-Amerikan ingilis dilində bəzi sözlərin vurğu fərqliliyi var. Məsələn: *polis* sözündə vurğunun ikinci hecaya deyil, birinci hecaya düşməsi və s. K. Foughtun iddiası bu yöndədir ki, son zamanlarda Afrika-Amerikan ingilis dilinin Çikano ingilis dilinə təsiri çoxdur. O yazır: “İspan dilinin təsiri Çikano ingilis dilində bəzi Afrika-Amerikan ingilis dili xüsusiyyətlərinin başqa səbəbi ola bilər” [6, s.87]. K. Fought iddia edir ki, bu fonoloji dəyişikliklərin səbəbi Afrika-Amerikan ingilis dili olmasa belə, onların afro-amerikan ingilis dilində olması onların Çikano ingiliscəsində mövcudluğunu gücləndirə bilər [6, s.87]. Tədqiqat nəticəsində belə qənaətə gəldik ki, bu sahədə Çikano ingilis dilinin Afrika-Amerikan ingilis dilinə təsiri müəyyən edilməyib. Məsələn, K. Fought yazır ki, yüngül /l/ səsi, şübhəsiz ki, Çikano ingilis dilində yaranan bir xüsusiyyətdir və bunu digər variantlarda görmək təəccüblü deyildir [6, s.28].

Amerika əhalisinin əksəriyyəti Afro-amerikan vernakyular ingilis dilində danışır. Bu dialekt tarix boyu bir neçə ad qazanmışdır: Afro-amerikan ingiliscəsi, Afro-amerikan vernakyular ingiliscəsi və Eboniks və s. [9, s.2]. 1960-cı ildə Afrika-amerikan dialektinin tədqiqinə başlanıldığı dövrdə bu dialekt “Neqro dili” (Negro speech), “Neqro ingiliscəsi” (Negro English) və ya “Neqro Amerikan dialekti” (Negro American dialect) termini ilə adlandırılırdı. “Afro-amerikan vernakyular ingiliscəsi”-nə məxsus bəzi dil xüsusiyyətlərini təqdim edək:

Afrika-Amerikan vernakyular ingiliscə	İngilis dilində
Bogus	fake/fraudulent (saxta; fırıldaqçı)
hep, hip	well informed, up-to-date (yaxşı məlumatlı; müasir)

İngilis forması + Qərbi Afrika mənası:

Cat	a friend, a fellow, etc. (dost, yoldaş və s.)
Cool	calm, controlled (sakit, nəzarətli)
Dig	to understand, appreciate, pay attention (anlamaq, qiymətləndirmək, diqqət yetirmək)
Bad	really good (çox yaxşı)

Nəticə. Məqalədə İngilis dilinin Amerikan variantının sosial dialektləri olan Çikano və Afro-Amerika ingilis dili tədqiq edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, Çikano və ya Afro-Amerika ingilis dili, dilçilərin “qanuni” hesab etdikləri dil variantıdır. Bütün dialektlər kimi, onun da düzgün və ya yanlışın sabit və ardıcıl qaydaları var. Heç bir dialekt bu iki dialekt qədər daha diqqətlə və daha böyük miqyasda araşdırılmayıb. Dialekt qaydalarına riayət edən istənilən danışmaq tərzinə nəzəri və praktik cəhətdən “düzgün” sayılmalıdır. İnsanlar danışmaq tərzlərinə görə mühakimə olunur və elə buna görə də, dialektlər “sosial prestij” baxımından müəyyən dərəcələrə sahibdir.

Ədəbiyyat

1. Crystal D. (2002), *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 150.
2. Veysəlli F.Y. (2007), *Dil*. Bakı: Təhsil, 298.
3. Mustafayeva S.B. (2024), *Heydər Əliyev: Multikulturalizm və Tolerantlıq İdeologiyası VII Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Qloballaşan dünyada yeni İngilis dili*. Bakı, 145.
4. Bayley R., Santa Ana O. (2004), *Chicano English: Morphology and syntax*. In *A handbook of varieties of English, Vol.2*. Berlin: Mouton de Gruyter, 374–390.
5. Brumbaugh S. (2022), *Anglo and Hispanic Vowel Variation in New Mexican English*. Doctoral dissertation, The University of New Mexico, 202.
6. Fought C. (2017), *Chicano English in Context*. Palgrave: Macmillan UK, 194.
7. Santa Ana O., Bayley R. (2004), *Chicano English: Phonology*. In *A handbook of varieties of English, Vol.1*. Berlin: Mouton de Gruyter, 417-434.
8. Penfield J. (1985), *Chicano English: An Ethnic Contact Dialect*. UK: John Benjamins Publishing Company, 48-49.
9. Николаева К.С., Трушкова Т.В. (2011), *Американские и Английские диалекты*. Научный руководитель - доцент Трушкова Т.В. Сибирский Федеральный университет, Молодёжь и наука: Сборник материалов VI Всероссийской научно-технической конференции студентов, аспирантов и молодых учёных. Красноярск: Сибирский федеральный университет, 1-4.
10. Məmmədova G.A. (2018), *İngilis dilinin variantlarının yarandığı gəmi, Ship English*. Bakı, AMEA, M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, *Filologiya Məsələləri*, No.12, 178-182.